

1. Бердник О.В. Навколишнє середовище і здоров'я населення / О.В.Бердник, Л.В.Серих, В.Ю.Зайковська, Е.І.Парасадян // Гігієна населених міст. – К.: 2001. – Вип. 38. – Т.2. – С. 408-418.
2. Авцын А.А. Введение в географическую патологию /А.А.Авцын// Медицина. – М.:1972. – 328 с.
3. Нейко Є.М. Медико-геоекологічний аналіз стану довкілля як інструмент оцінки та контролю здоров'я населення / Є.М.Нейко, Г.І.Рудько, Н.І.Смоляр. – Івано-Франківськ – Львів: Екор, 2001. – 163 с.
4. Голубець М.А. Плівка життя / М.А.Голубець. – Л.: Поля, 1997. – 185 с.
5. Гуцуляк В.М.Ландшафтно-геохімічна екологія / В.М.Гуцуляк. – Чернівці:Рута ЧНУ, 2001.– 247 с.
6. Гуцуляк В. Історія розвитку та сучасний стан медико-географічних досліджень / В.Гуцуляк, К.Муха // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.361: географія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 181-191.
7. Маринич О.М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О.М.Маринич, Г.О.Пархоменко, О.М.Петренко, П.Г.Шищенко // Український географічний журнал. – 2003. – №1 (41). – С.16-20.
8. Пашенко В.М. Основні поняття і проблеми еколого-географічних досліджень / В.М.Пашенко // Український географічний журнал. – 1994. – №4. – С.8-16.
9. Малишева Л.Л. Геохімія ландшафтів / Л.Л.Малишева. – К.: Либідь, 2000. – 470 с.
10. Мельник А.В. Ландшафтний моніторинг / А.В. Мельник, Г.П.Міллер. – К.: 1993. – 150 с.
11. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / І.П.Ковальчук. – Л.:Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 1997. – 331с.
12. Волошин І.М. Ландшафтно-екологічні основи моніторингу / І.М.Волошин. – Л.: Простір, 1998. – 356 с.
13. Петлін В.М. Конструктивне ландшафтознавство / В.М.Петлін. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 357 с.
14. Адаменко О.М. Урбанізація як фактор змін біогеоценотичного покриву / О.М.Адаменко. – Л.: Академічний експрес, 1994. – С. 97-99.
15. Адаменко О.М. Екологічна геоморфологія / О.М.Адаменко, Г.І.Рудько, В.П.Ковальчук. – Івано-Франківськ: Факел, 2000. – 350 с.
16. Сидоренко Г.И. Методология изучения состояния здоровья населения / Г.И.Сидоренко, Е.Н.Кутепая // Гигиена и санитария. – 1998. – №4. – С. 35-39.
17. Гончарук Е.Н. Загальна гігієна. Пропедевтика гігієни / Е.Н.Гончарук, Ю.І.Кундієв, В.Г.Бардов. – К.: Вища школа, 2000. – С. 512-538.

УДК 502.62; 551.4; 504.05; 504.06

Суматохіна І.М., Павленко О.В.

Індустріальна спадщина в екстремальному туризмі

Досліджено стан і перспективи розвитку сучасних явищ туристичної галузі техногенно переважаного промислового регіону (на прикладі Донецької області). На основі створеної бази даних складено карту об'єктів індустріальної спадщини. Запропоновано методичну розробку туристичного маршруту з елементами екстриму по видатним індустріальним об'єктам регіону. **Ключові слова:** екстремальний туризм, активний і пасивний індустріальний туризм, спелеостологія.

Суматохіна И.Н., Павленко О.В. Индустиальное наследие в экстремальном туризме. Исследовано состояние и перспективы развития современных явлений туристической отрасли техногенно перенагруженного промышленного региона (на примере Донецкой области). На основе созданной базы данных составлена карта объектов индустриального наследия. Предложена методическая разработка туристического маршрута с элементами экстрима по выдающимся индустриальным объектам региона. **Ключевые слова:** экстремальный туризм, активный и пассивный индустриальный туризм, спелеостология.

Sumatokhina I.M., Pavlenko O.V. Application of industrial legacy in adventure tourism. The condition and development capabilities of modern phenomena in tourism of technogenically overloaded industrial region (in the example of the Donetsk region) were investigated. According to the created database, facilities of industrial legacy were mapped. Methodological working out of a tourist route, which includes extreme elements and passes through the outstanding facilities of the region, is offered. **Key words:** extreme tourism, active and passive industrial tourism, speleostology.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. швидкі темпи соціально-економічного і культурного розвитку суспільства сприяли формуванню якісно нових властивостей туристичного процесу, який стає невід'ємною частиною сучасного життя. Бажання опинитись в нестандартних умовах й подолати перешкоди, пошук нового почуття, жага відчутти небезпеку обумовили виникнення й подальший розвиток нестандартних видів туризму, серед яких все більшої популярності набуває екстремальний туризм.

Формуванню цього напрямку туристичної діяльності сприяють тенденції розвитку альтернативних видів екстриму у світі, сучасні інформаційні технології, розвиток молодіжних субкультур, а також необмеженість фантазії і готовність людини ризикувати. Тому кількість людей, які мають бажання залучитись до подібного виду відпочинку в Україні, постійно зростає.

Ринок туристичних послуг пропонує різноманітні туристичні екстремальні маршрути, зокрема водні (рафтинг, каньонінг, дайвінг тощо), повітряні (парашутизм), наземні (альпінізм, трекінг, військовий тощо), підземні (спелеологічний) та інші. Однак такі різновиди екстремального туризму як урбоекстрим, індустріальний, спелеостологічний є новим явищем, виникнення якого було стихійним, а розвиток відбувається самодіяльно і некеровано.

Останнім часом переважно у межах промислових регіонів України спостерігається тенденція до розширення кола об'єктів, які залучаються до цього відносно нового виду туризму. Це обумовлює ускладнення його структури і зміни напрямків туристичних потоків з традиційно рекреаційних туристичних регіонів (Карпатського, Кримського) до тих, які знаходяться у межах демографічно і техногенно навантажених регіонів (Придніпровського, Донецького). Тому важливим є здійснення наукових досліджень умов та чинників ускладнення структури екстремального туризму та тенденцій його розвитку з метою покращення функціонування ринку туристичних послуг і сприяння управлінню туристичним процесом в регіоні.

Метою даного повідомлення є з'ясування можливостей використання сучасних соціально-економічних умов та чинників демографічно і техногенно навантаженого регіону для розвитку нестандартних видів туризму, зокрема екстремального.

Основним завданням є дослідження видатних пам'яток індустріальної спадщини Донецького промислового регіону як об'єктів екстремального туризму.

Результати дослідження. Одним із перспективних видів екстремального туризму, швидкий розвиток якого обумовлюється специфічними соціально-економічними умовами певних регіонів, є індустріальний туризм [2-5]. Поняття «індустріальний туризм» і його сутність у науковій літературі остаточно не визначені. Це поняття трактується як вид туризму, що розвивається в промислових регіонах в цілях вивчення індустріальних ландшафтів і зразків індустріальної архітектури [4]. В іншому розумінні індустріальний туризм – це екстремальний вид туризму, неорганізоване дослідження покинутих або зруйнованих індустрі-

альних об'єктів. За сутністю до поняття «індустріальний туризм» наближаються «дигерство», «сталкерство», «спелеостологія», а також англomовні – Urban Trip, Urban Exploration.

Неофіційний термін «дигерство» відображає нетрадиційне захоплення, сутність якого полягає в дослідженні підземних споруд антропогенного походження з метою розважання. Дигери займаються самодіяльним вивченням підземних споруд, побудованих людиною з використанням інженерної техніки і технології, наприклад, каналізаційних мереж, дренажних споруд, підземних воєнних, релігійних, промислових та інших об'єктів. Дигерство відрізняється за сутністю від спелеології (дослідження підземних порожнин природного походження, переважно організований вид спортивно-оздоровлювального туризму) і спелеостології (дослідження підземних порожнин антропогенного походження, переважно неорганізований вид туризму). Спелеостологія для України є новим явищем екстремального туризму.

Дигери і спелеостологи не люблять публічності і розташування своїх об'єктів звичайно не розголошують. Вони знаходять цікаві для них нові індустріальні об'єкти (шахти, катакомби, штольні, підземні воєнні об'єкти, підземні релігійні та інші комплекси, окрім метро), в мережі інтенет все більше з'являється інформації про їхню діяльність. Головною спільною властивістю індустріальних об'єктів, які приваблюють дигерів і спелеостологів є покинутість людьми, занедбаність, захарашеність. Серед прихильників цих екстремальних видів туризму існують правила поведінки культурного дигера-спелеостолога і вимоги техніки безпеки.

Сталкінг або сталкерство – це вид туризму, спрямований на самодіяльне дослідження невивчених індустріальних об'єктів. Сталкером називають людину, яка має здібності до орієнтування на місцевості і яку приваблюють місця маловивчені, небезпечні, аномальні або заборонені для відвідування з якоїсь причини. До таких місць в Україні належать недобудовані або покинуті індустріальні об'єкти, екологічно забруднені території (радіаційно небезпечні), процесонебезпечні ділянки (сейсмічні, зсувні, карстові тощо). Термін «сталкерство» походить від англ. слів *stalker* – ловчий, полювальник, наполегливий переслідувач, і *stalk* – підкрадатися, просуватися, переховуватися. Часто сталкери забирають із собою з кожної подорожі речі, документи, матеріали чи обладнання, які мають наукову, пізнавальну, естетичну цінність і можуть бути предметом вигідної угоди.

Підземні споруди, які знаходяться в експлуатації, є об'єктом дослідження дигерів або прихильників Urban exploration. В Україні найбільш інтенсивно розвивається такий напрямок екстремального туризму як Urban Trip. Його послідовники отримують особливе задоволення від дослідження покинутих заводів, будівельних майданчиків, старих залізниць, напівзруйнованих мостів і аеродромів тощо.

Найбільш освоєними туристами–екстремалами індустріальними об'єктами є мережі підземних ходів і лабіринтів, утворені внаслідок видобутку мінеральної сировини або підземні архітектурні споруди, розташовані під Одесою, Києвом, Харковом, Керчу, а також покинутих індустріальних об'єктів, обезлюднених сіл, які є у будь-якому регіоні. Зважаючи на високий рівень індустріалізації України і сучасні процеси трансформації промислового комплексу покинутих індустріальних об'єктів, що мають тривалу і цікаву історію свого функціонування стає все

більше. Саме вони приваблюють прихильників нестандартних видів туристів.

В даному дослідженні здійснена спроба на прикладі одного із найбільш індустріалізованих регіонів країни – Донецької області – дослідити індустріальні об'єкти, які нині не діють, але мають загальнодержавне, регіональне або місцеве значення. Ці об'єкти за основними ознаками (наукової, історичної, пізнавальної, естетичної цінності) можна віднести до індустріальної спадщини невиявленого рівня [1]. В результаті було складено каталог невизнаних об'єктів індустріальної спадщини, які можуть застосовуватись у туристично-рекреаційній діяльності, у тому числі для розробки комбінованих турів (пізнавально-екстремальних). До нього занесено 64 індустріальні об'єкти, які втратили свою економічну функцію і є привабливими для туристів-екстремалів. Їх розміщення по території області відображено на карті (рис. 1), а назви і номери в табл. 1. Крім легенди, карта

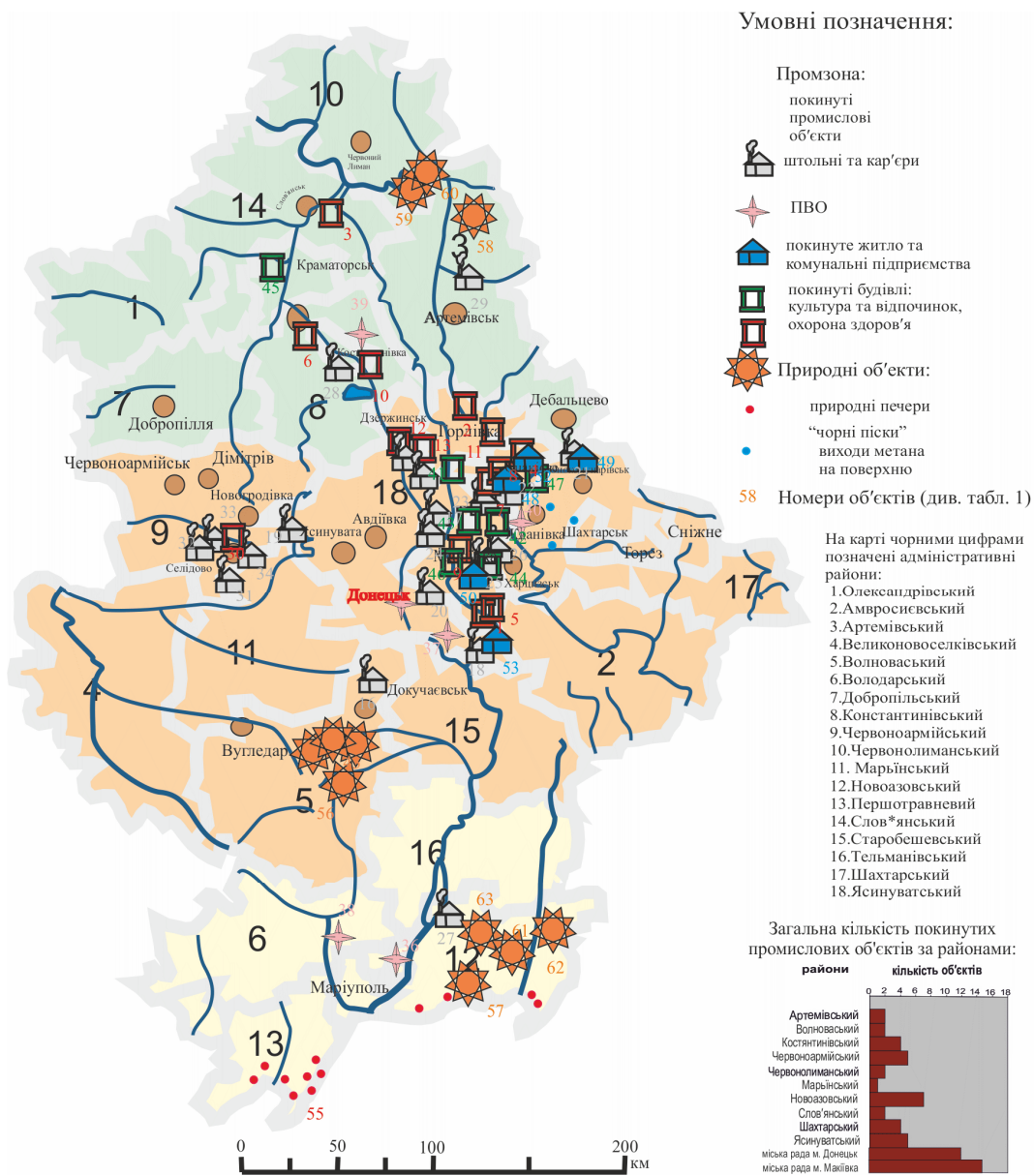

Рис. 1. Об'єкти індустріальної спадщини Донецької області

Таблиця 1.

Перелік об'єктів індустріальної спадщини та їх номери на карті

№ п/п	Назва об'єкта	№ п/п	Назва об'єкта
а) Промислові		б) Покинуті військові об'єкти	
1.	Руїни вуглефабрики на території Макіївського коксохімічного заводу	35.	Бомбосховище військового заводу в м. Донецьк
2.	Покинута ЖБИ в пгт. Корсунь	36.	Військовий аеродром у Маріуполі
3.	Словянський хімічний (содовий) комбінат	37.	Об'єкт ВПО під м. Донецьком
4.	Завод ЖБИТ в Єнакієво	38.	Об'єкт ВПО в р-ні Маріуполя
5.	Старі цеха Макіївського коксохіміку	39.	Об'єкт ВПО під Костянтинівкою
6.	Костянтинівський завод "Автоскло"	40.	Ларинський полігон в р-ні Донецька
7.	Аглофабрика Макіївського мелалургічного комбінату		в) Покинуті житлові будинки, пам'ятники, меморіали
8.	Макіївська ЦЗФ	41.	Мікрорайон у сел. Ханжонкове
9.	Донецький бетонний завод	42.	Макіївка, покинута площа перед залізничні вокзалом
10.	Костянтинівський скляний завод	43.	Група недобудованих висоток у р-ні Східному
11.	Горлівський ртутний комбінат	44.	Покинута старовинний будинок у Макіївці
12.	Горлівська ртутна шахта		г) Об'єкти комунального господарства
13.	Ртутні кар'єри в Горлівці	46.	Недобудована котельня у м. Краматорську
14.	Горлівський хімзавод	47.	Підземна річка у м. Донецьку (Діг-об'єкт)
15.	Кар'єроуправління у сел. Алмазне	48.	Насосна станція в Червоногвардійському районі м. Макіївка
16.	Вугільна шахта в Макіївці		д) Соціально-культурні об'єкти
17.	Вентствол шахти Бутівка	49.	Червоногвардійський парк культури і відпочинку в м. Макіївка
18.	Шахта біля с.Пісок	50.	Покинута ДК шахти "Юнком" в Юнокомунарівську
19.	Шахта "Червона зірка" в	51.	Покинута кінотеатр у м. Донецьк – "Зелений" у парку ім. Щербакова
20.	Шахта в Юнокомунарівську	52.	Піонертабір в р-ні урочища Клебан-Бик
21.	Уранова шахта під Докучаєвськом	53.	Тубдиспансер в м. Макіївка
22.	Вугільна шахта в Ханженково	54.	Лікарня швидкої допомоги м. Донецька
23.	ЦЗФ у Макіївці		е) Природні аномалії
24.	2-а вугільна шахта в Макіївці	55.	Чорні піски на азовському узбережжі - найбільша - Білосарайська розсип
25.	шахта 13-біс в Макіївці	56.	Вихід на поверхню метану в р-ні с. Нижня Кринка
26.	Покинута штольня біля села Чермалик		є) Природні печери
27.	Радіоактивне звалище біля м. Костянтинівка	57.	Докучаєвська, Докучаєвська-2, Докучаєвська-3, Докучаєвський грот
28.	Артемівська гіпсова виробка	58.	Новоазовська
29.	Селідівський консервний завод	59.	Печера Трипільська в р-ні Соледару
30.	10-а шахта в Селідово	60.	Обвальна
31.	105-а шахта в Селідово	61.	Сквозна
32.	шахта "Гірник" в Селідово	62.	Базалесва
33.	42-а шахта в Селідово	63.	Кар'єрна
		64.	Стильська

містить фотомоделі індустріальних об'єктів, які туристи-екстремали відвідують найчастіше

Досліджені об'єкти були систематизовані відповідно до провідної первинної суспільної функції, що дозволило згрупувати їх наступним чином: промислові (покинуті хімічні, коксохімічні та інші підприємства) – 15; гірничопромислові (вугільні, уранові, гіпсові виробки, шахти кар'єроуправління, штольні, давні терикони, звалища промислових відходів тощо) – 18; військові (бомбосховище, аеродром, полігон) – 6; робітничі селища (старі або недобудовані) – 4; інженерні споруди (котельні, насосна станція, дренажна підземна споруда) – 3; культурні та рекреаційні заклади (старі парки, кінотеатри, піонертaborи) – 4; медичні заклади (тубдиспансер, лікарня) – 2.

Окрім того до каталогу внесено об'єкти природного походження, які відвідуються прихильниками екстремального туризму: місця природних аномалій (чорні піски на узбережжі Азовського моря, виходу на поверхню метану) – 2; природні необладнані печери – 8.

Усі досліджені об'єкти проаналізовано з точки зору ступеню збереженості і ступеню небезпеки для відвідувачів, що є особливо важливим для використання туристами-екстремалами.

Слід зазначити, що значна кількість об'єктів характеризується низьким і дуже низьким станом небезпеки, що створює загрозу для здоров'я і життя туристів. Особливо небезпечними є покинуті старі штольні, недіючі чи затоплені шахти, виходи на поверхню метану, напівзруйновані промислові і будівельні споруди.

Забезпечити безпеку прихильникам нестандартних видів туризму можна на основі пропозиції розроблених туристичних маршрутів з елементами екстриму. Зокрема, пропонується такий маршрут по території Артемівського району з відвідуванням Соледарської соляної шахти, Артемівського заводу шампанських вин, розміщеному у відпрацьованих гірських виробках, і покинутої штольні «Харківська» у с. Іванград. Відвідування старої штольні є частково екстремальним, але безпечним. Вона функціонувала з початку ХХ ст. до 50-х років і тепер достатньо детально вивчена спелеологами. Загальна її протяжність понад 10 км, її нижня частина знаходиться у напівзатопленому стані. Про старі виробки нагадують бетонні опори залізничної колії, які залишилися посеред річки.

Висновки. Отже, такі напрямки екстремального туризму, як дигерство, спелеостологія та інші існують і розвиваються як соціальне явище. Вони являють собою неорганізовані дослідження історичних підземних і наземних індустріальних об'єктів візуальними, спелеологічними та іншими методами. Це нове явище в туристичній галузі України, яке в Донецькій області є дуже небезпечним для здоров'я і життя туристів з огляду на стан гірничопромислових комплексів і природні геологічні і гідрогеологічні умови регіону. Однак такі явища як спелеостологія і сталкерство, хочемо ми чи ні, все активніше розвиваються. То, якщо не має можливості стримати розвиток небезпечних і екстремальних видів туризму, можна принаймні здійснити спробу вплинути на них на основі надання інформації туристам-екстремалам про стан покинутих індустріальних об'єктів, принаймні тих які ми відносимо до індустріальної спадщини. В результаті виконаних досліджень створено каталог і карту індустріальних об'єктів, які на нашу думку можуть цікавити прихильників екстриму.

1. Горб К.М. індустріальна спадщина в системі національної спадщини держави /Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матер. III міжнар. конф (Кривий Ріг, 1-4 жовтня 2008). – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. Ч. I. – С. 11-17.
2. Інфільтрація та індустріальний туризм [Електронний ресурс] Режим доступний – / <http://www.infiltration.org>.
3. Кузнецова А.А. Перспективи розвитку індустріального туризму в рамках екстремальних видів туризму /Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матер. III між нар.конф (Кривий Ріг, 1-4 жовтня 2008). – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – Ч. I. – С. 157-164.
4. Пацок В.С. Індустріальний туризм на Дніпропетровщині //Географія, геоекологія, геологія: досвід наукових досліджень / За ред. Л.І. Зеленської. – К.: ДНВП «Картографія», 2008. – С 415-418.
5. Спелеостологія [Електронний ресурс] Режим доступний – /<http://www.issledovateli.narod.ru>.

УДК712+008+338.48+911.2

Сушик Л.

Культурні ландшафти на теренах природних національних парків

Розглянуто просторово-часові особливості та функціональну організацію і необхідний контроль за культурними ландшафтами в межах природоохоронних територій. Показані особливості проведення фонових моніторингових досліджень у межах культурних ландшафтів. **Ключові слова:** культурний ландшафт, природні парки, керування, фоновий моніторинг.

Сушик Л. Культурные ландшафты в пределах природных национальных парков. Рассмотрены пространственно-временные особенности, функциональную организацию и необходимый контроль за культурными ландшафтами в пределах природоохранных территорий. Показаны особенности реализации фоновых мониторинговых исследований культурных ландшафтов. **Ключевые слова:** культурный ландшафт, природные парки, управление, фоновый мониторинг.

Sushyk L. Cultural Landscapes in the Territories of National Nature Parks. The article examines the temporal and spatial peculiarities, functional organization, and the necessary control of cultural landscapes within nature protection territories. It highlights the peculiarities of background monitoring research within cultural landscapes. **Key words:** cultural landscape, nature parks, control, background monitoring.

Актуальність дослідження. Виділення типових культурних ландшафтів на теренах природних національних парків не просто актуальна операційна дія спрямована на виявлення відповідних антропогенно контрольованих територіальних утворень із охоронною функцією, а процес виявлення дійсно культурних ландшафтних сукупностей, які відповідають початковій їх визначеності. Саме в такому функціональному режимі природні ландшафти здатні переходити до розряду культурних. Тим самим, виникає можливість дослідження таких ландшафтних систем у їх дійсно класичному вигляді.

Проблемі дослідження культурних ландшафтів присвячена значна наукова література: [3, 5, 7, 8] та ін. Водночас особливості культурних ландшафтів національних парків на сьогодні залишаються слабо розробленими.

Мета і завдання статті. Здійснення аналізу просторової організації культурних ландшафтів Карпатського національного природного парку, встановлення головних чинників його формування й просторово-часового керування з метою оптимізації.